

KS. BOLESŁAW KUMOR

KANCELARIE KONSYSTORSKIE W ZABORZE AUSTRIACKIM

Historyk prawa kościelnego W. Plöchl stwierdził, że konsystorze biskupie przyjęły się głównie w Europie środkowej, w krajach rządzonych przez Habsburgów, zwłaszcza w okresie panującego józefinizmu w drugiej połowie XVIII w. Twórcą tego centralnego urzędu biskupiego nie byli jednak biskupi, ale józefińskie władze państwowe. To państwowe przepisy drobiazgowo ustalały organizację konsystorzów, kancelarii, personelu, zakresu ich kompetencji itd. Konsystorz posiadał własną kancelarię, a państwo przepisało model prowadzenia tej kancelarii¹.

Klasyczny porządek józefińskiego prawa kościelnego G. Rechbergera stwierdzał, że „w naszych czasach wikariusz generalny wykonuje swą władzę i obowiązki za pośrednictwem specjalnego kolegium, zwanego Consistorium episcopale, lub też Vicariatus albo Officialatus, a nawet Consilium ecclesiasticum. Kolegium to w naszych diecezjach składa się z kanoników katedralnych i innych radców, mianowanych przez biskupa”². Konsystorzowi przewodniczył biskup, a w jego nieobecności wikariusz generalny. Sprawy rozstrzygano większością głosów, ale w wypadku równości głosów, głos przewodniczącego był decydujący. Consistorium stanowiło nie tylko radę biskupa. Wprawdzie biskup decydował o postanowieniach Consistorium i nie był zobowiązany jego decyzjami, nawet wówczas, gdy sprawy były zadecydowane większością głosów. Biskup zakreślał zakres spraw, które winny uzyskać aprobatę Consistorium. Patent cesarza Józefa II z 1 I 1782 r. zezwolił biskupom mianować i kreować notariuszy i sekretarzy w zakresie kościelnym³.

Takie konsystorze biskupie zorganizowały władze zaborcze austriackie we wszystkich diecezjach galicyjskich. Zgodnie z dawną praktyką kościelną kon-

¹ W. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd 3, Wien 1959, s. 275-276.

² G. Rechberger, *Enchiridion iuris ecclesiastici Austriaci*, Bd 1, Lincii 1924, Ed. 3, s. 144.

³ F. Maass, *Der Josephinismus*. „Quellen zu seiner Geschichte in Oesterreich 1760-1850”, Bd 3, Wien 1958 nr 10/48, s. 384.

systorz obejmował dwa główne urzędy diecezjalne: dotychczasową kancelarię biskupią oraz wikariat i oficjalat generalny; te dwa ostatnie urzędy spoczywały przez długi czas w jednych rękach. Urzędy te obsadzano z reguły członkami kapituł katedralnych. Według postanowienia cesarza Józefa II z dnia 23 V 1782 r. biskup diecezjalny mógł mianować wikariusza i oficjała generalnego tylko za zgodą cesarza.

Po trzecim rozbiórce Polski ces. Franciszek II ogłosił podobne zarządzenie z dnia 14 VII 1797 r., mocą którego „na wakujący urząd wikariusza i oficjała generalnego należy przed jego obsadą uzgodnić kandydatów z władzami państwowymi”⁴. Zasadę tę potwierdził również konkordat austriacki z 1855 r., a następnie ustawa państwowa z 7 maja 1874 r.⁵. Władze austriackie nie zgodziły się jednak już w 1786 r. na prowadzenie odrębnej kancelarii i ksiąg wpisów dla wikariatu i oficjalu generalnego na wzór przedrozbiorowy. Kancelaria konsystorska skupiała odtąd wszystkie 3 kancelarie: biskupią, wikariusza generalnego i oficjała generalnego⁶.

Władze austriackie przyznały urzędnikom konsystorzy kościelnych przywileje urzędników państwowych (1786) i wypłacały im pensje z Funduszu Religijnego. Reskryptem z dnia 25 VII 1868 r. ces. Franciszek Józef I znoveilizował przepisy o uposażeniu z Funduszu Religijnego dla urzędników konsystorskich.

Do wszystkich konsystorzy biskupich wprowadzono urząd kanclerza. Kanclerz najczęściej miał doktorat z teologii, lub prawa kanonicznego, ale wybierany był spoza gremium kapituły i dlatego posiadał osobne uposażenie (1786 – 600 flor. rocznie). Do jego obowiązków należało prowadzenie kancelarii konsystorskiej i troska o archiwum biskupie. Do dalszych urzędników konsystorskich należeli księża i laicy: kanceliści, pisarze, protokoliści, kursorzy i woźni. Taka organizacja kancelarii konsystorskiej utrzymała się przez cały okres zaboru austriackiego. Posiedzenia konsystorskie odbywały się każdego tygodnia.

Władze austriackie narzuciły konsystorzom biskupim w Galicji język niemiecki w korespondencji z władzami państwowymi. Dopiero w 1790 r. ces. Leopold II zgodził się na prośbę episkopatu galicyjskiego na prowadzenie korespondencji z władzami państwowymi w języku łacińskim. Kancelarię konsystorską we wszystkich innych sprawach prowadzono w języku łacińskim, a dopiero po 1860 r. zaczął się w niej pojawiać język polski, chociaż łacina zawsze była głównym językiem tego urzędu. Według patentu ces. Franciszka

⁴ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 219.

⁵ *Zbiór przepisów odnoszących się do Kościoła i duchowieństwa katolickiego na podstawie zbioru ustaw administracyjnych*, zestawił i uzupełnił I. Korzeniowski, Lwów 1900, s. 259.

⁶ Kumor, *Ustrój i organizacja*, s. 220.

Józefa I z 5 XI 1855 r. urzędników konsystorskich miał mianować biskup, uprzednio tylko za zgodą cesarza⁷.

W oparciu o wskazania władz austriackich konsystorze biskupie w Galicji opracowały w latach 1783/85 nowy model organizacyjny konsystorzy i kancelarii konsystorskich. Obejmował on schemat pracy dla 9 urzędników konsystorskich (wikariusz i oficjał generalny, kanclerz, 2 kancelistów, 2 pisarzy konsystorskich i 2 woźnych. Projekt ten zatwierdził ces. Józef II (14 VII 1786). Ale i ten projekt został w kancelarii cesarskiej w Wiedniu nieco zmodyfikowany personalnie i finansowo. Postanowiono, że wszyscy urzędnicy konsystorzy biskupich muszą znać język niemiecki. Ten zmodyfikowany projekt przewidywał obok urzędu oficjała i wikariusza generalnego, nadto urząd kanclerza, 2 kancelistów, 1 pisarza, 2 woźnych i 1 emisariusza kancelarii. Cały personel konsystorski składał się z 8 osób, a jego roczne uposażenie wynosiło 4000 florenów⁸.

W dniu 31 VIII 1786 r. gubernator Galicji hr. Brygiddo przesał biskupom galicyjskim *Manipulationsforschrift* – przepisy do prowadzenia kancelarii konsystorskiej. Były one jednakowe dla wszystkich konsystorzy galicyjskich, tak obrządku łacińskiego, jak i grecko-katolickiego i wzorowały się na modelu kancelarii państwowej. Akta konsystorskie mogły być prowadzone w języku łacińskim, ale korespondencja z władzami państwowymi miała się odbywać w języku niemieckim. Należało zarzucić staropolski model kancelarii – księgi wpisów. Podstawą kancelarii konsystorskiej miał być protokolarz. Każdy akt i dokument przychodzący i wychodzący z kancelarii winien być streszczony i wpisany pod własnym numerem i datą do księgi protokolarza – *Protocollum gestorum consistorii* – względnie *Protocollum exhibitorum consistorii*. Księga ta utrzymywała następujące rubryki: numer porządkowy aktu, względnie dokumentu, datę (dzień, miesiąc), streszczenie dokumentu w języku łacińskim oraz uwagi, w których często, acz nie zawsze notowano, jak sprawa została załatwiona. Księga ta była prowadzona chronologicznie numerami z datami dla poszczególnych dokumentów i akt przez jeden rok. Każdy rok otrzymał odrębną księgę protokolarza.

Każdego roku do protokolarza sporządzano równocześnie na bieżąco indeks – *Index registraturae consistorii episcopalis*. Księga ta podawała numery i streszczenia akt i dokumentów w układzie alfabetycznym według nazwisk, nazwę miejscowości i instytucji kościelnych oraz ważniejszych spraw. Nie łączyła natomiast nigdy dat dokumentu czy aktu. Księga indeksów obejmowała tylko jeden rok. Każdy następny rok działalności kancelarii konsystorskiej otrzymywał własną księgę protokolarza i indeksu.

⁷ B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków 1985, s. 330.

⁸ Tamże, s. 331.

Osobny dział stanowiły *Acta consistorii episcopalis*, które układano w osobne fascykuly chronologicznie według numerów protokolarza⁹. Zarówno indeks, jak i protokolarz stanowią podstawowy przewodnik do *Acta consistorii episcopalis*. Każdy badacz naukowy winien zacząć kwerendę od indeksu, a ponieważ ten nie podaje dat, należy przeto przeprowadzić również kwerendę w protokolarzu. Gdy dokument lub akt okażą się bardzo ważnymi dla pracy naukowej, należy wówczas poprosić o odpowiednie numery z *Acta consistorii episcopalis* dla odpowiednich lat.

We Lwowie reorganizację kancelarii konsystorskiej przeprowadził w 1787 r. arcybiskup Ferdynand Kicki (1780-1797). Nowy model kancelarii wprowadzono w 1787 r. i kontynuowano go do 1945 r., kiedy to pod przymusowym naciskiem władz sowieckich zamknięto kancelarię konsystorską, a archiwum konsystorskie przewieziono do Polski.

W Przemyślu taką reorganizację przeprowadził biskup Antoni Gołaszewski (1786-1824). Józefiński model kancelarii wprowadzono tu w 1786 r. i kontynuowano go do ostatnich lat.

W Tarnowie kancelarię konsystorską na modłę józefińską zorganizował w 1797 r. biskup Florian Janowski (1786-1801). Jego poprzednik, biskup nominat Jan Duwall, zaprowadził księgę wpisów (1783) i kontynuował ją do swojej śmierci (13 XII 1785). Józefiński model kancelarii konsystorskiej był kontynuowany w Tarnowie do 1948 r., kiedy to biskup Jan Stepa (1946-1959), wprowadził układ rzeczowy kancelarii Kurii Diecezjalnej w Tarnowie.

W Krakowie józefiński model kancelarii konsystorskiej zaprowadził w 1797 r. biskup F. P. Turski (1790-1800) i jest ona kontynuowana z pewnymi wyjątkami (lata biskupa J. P. Woronicza 1815-1828) do dziś.

⁹ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, AKA Generalia, Fasc 145 Nr 27 ex Februario 1787 (Gubernator Brigiddo do Narodowej Kancelarii Wiedeńskiej – 11 I 1787); Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Teka *Wiek XVII i XVIII (Kopia instrukcji manipulacyjnej)*.